

Historia własności majątku oraz kształtowania się założenia parkowego w Brodach.

Brody (niem. *Pförten*) to miejscowość o metryce średniowiecznej, wzmiankowana po raz pierwszy w 1389 r. pod nawą *Foerten*.¹ Brody, położone na terenie historycznych Dolnych Łużyc, do 1635 r. wchodziły w skład Korony Czeskiej, następnie należały do Saksonii, od roku 1763 do Marchii Brandenburskiej, zaś od 1815 r. zostały włączone do państwa pruskiego. Majątek Brody wraz z majątkiem Forst połączone były w jedno państwo stanowe. Forst-Brody było zaraz po Żarach-Trzebielu największym państwem stanowym na Dolnych Łużycach.

Zespół pałacowo-parkowo-folwarczny zlokalizowany jest w zachodniej części Brodów. Wraz układem urbanistycznym miejscowości, z którym jest ściśle związany, stanowi całość kompozycyjną i funkcjonalną, jako planowe, późnobarokowe założenie architektoniczno-urbanistyczne, zrealizowane w latach 1741-1749. Ufundowane przez ówczesnego właściciela Brodów, hrabiego Heinricha von Brühla (1700-1763), jest dziełem drezdeńskiego architekta i planisty ogrodów Johanna Christopha Knöffela (1686-1752). Kompozycja układu urbanistycznego Brodów została oparta na zasadach symetrii osiowych. Centrum założenia stanowi monumentalna bryła pałacu posadowiona na głównej osi przebiegającej ze wschodu na zachód. Ponadto osi głównej, która swój początek ma na zachodnim brzegu jeziora Brodzkiego, podporządkowane zostały kolejne elementy układu: część parku po wschodniej stronie jeziora, pałac, dziedziniec typu cour d'honneur z dwiema, niemal identycznymi oficynami, brama wjazdowa, a dalej - symetryczne budynki koszar rozmieszczone po obu stronach szerokiej ulicy. Osie poprzeczne organizują zarówno układ urbanistyczny położony po wschodniej stronie pałacu, jak i układ parku rozciągający się na zachód od rezydencji i dalej po obu stronach jeziora.² W skład parku, zajmującego obecnie powierzchnię około 100 ha, wchodzi: tzw. Mały Park z ruiną oranżerii, zajmujący teren w bezpośrednim sąsiedztwie pałacu - po jego zachodniej stronie, Ustronie Krystyny - położone po północnej stronie jeziora, promenada - przebiegająca po jego południowej stronie oraz bażanciarnia, znajdująca się po zachodniej stronie jeziora.³ I choć zasadnicze elementy kompozycji przestrzennej układu, a także większość obiektów budowlanych pochodzi z okresu późnego baroku, to historia samego założenia jest znacznie wcześniejsza, a kształtowanie samego ogrodu przebiegało równoległe z historią budowy pałacu i było procesem rozłożonym na przestrzeni stuleci.

1 H. E. Kubach, J. Seeger, *Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg*, Bd. V: *Die Kunstdenkmäler des Kreises Sorau und der Stadt Forst*, Berlin 1939, s. 151, C. Wecke, S. Zuber, *Zamki i ogrody Nowej Marchii. Pförten / Brody*, Berlin 2013, s. II

2 Opis układu założenia na podstawie: T. Zagrodzki, *Opinia o zespole pałacowym i urbanistycznym w Brodach, pow. Lubsko, woj. zielonogórskie*, [b.m.w] 1972 (m-pis w archiwum WUOZ w Zielonej Górze)

3 Opis parku na podstawie: M. Drozdek, *Brody, park pałacowy*, [w:] *Zabytkowe parki województwa lubuskiego*, red. B. Bielinis-Kopeć, Zielona Góra 2013, s. 33

Od około 1370/80 r. do drugiej połowy XVII wieku Brody były związane z rodem von Bieberstein. Przypuszcza się, że przynajmniej od XVI wieku w Brodach istniała siedziba szlachecka. Przy czym pierwsza źródłowa wzmianka na temat domu pańskiego (*Herrenhaus*) pochodzi dopiero z roku 1622⁴. Prawdopodobnym jest, że między ówczesnym dworem, a jeziorem istniał *regularnie założony sad*⁵.

Wraz ze śmiercią ostatniego z rodu von Bieberstein, Ferdinanda II (1620-1667), Brody stały się własnością Ulricha Hipparcha von Promnitz (1636-1695). Na jego zlecenie, około 1670 r., rozpoczęto budowę pałacu, którego korpus główny został ukończony w 1680 r. Tzw. *stary zamek* był trzykondygnacyjnym budynkiem, złożonym na planie podkowy, z krużgankami od strony dziedzińca wewnętrznego.⁶ Jednocześnie, po południowej stronie nowej rezydencji, założono kwaterowy ogród ozdobny z pięcioma fontannami. Przy czym ówczesne założenie ogrodowe nie było jeszcze kompozycyjnie związane z rezydencją. Od strony jeziora nadal znajdował się sad, natomiast na północ od pałacu, wprowadzono ogród warzywny. Twórcą tego ogrodu był Jan Jakub Mencke z Pfötren (1680-1714), nadworny ogrodnik elektorów saskich, który w 1713 r. został oddelegowany do Warszawy, gdzie zakładał Ogród Saski dla króla Augusta II Mocnego.⁷ Ówczesny wygląd założenia ogrodowego został udokumentowany na barwnym rysunku odręcznym z lat 1714/15 [il. 1].

Po bezpotomnej śmierci, syna Ulricha Hipparcha, Anshelma von Promnitz (1678-1726), Brody zostały własnością hrabiego Christopha Heinricha von Watzdorf-Erdeborn (1670-1729), a następnie jego syna, Friedricha Karla (zm. 1764). Watzdorfowie przekształcili renesansowy dotąd ogród w założenie barokowe. Świadectwem tego etapu historii parku jest plan z 1740 r. [il. 2], wykonany przez Christiana Conrada Francke, na zlecenia następnego właściciela majątku, hrabiego Heinricha von Brühla. Kompozycja barokowego ogrodu została oparta o oś, którą wyznaczał budynek pałacu. Na owej osi, pomiędzy pałacem a taflą jeziora, założono centralny parter ogrodowy. Przylegający do niego brzeg jeziora został umocniony i uformowany w regularny kształt z promenadą nadbrzeżną. Po obu stronach osi głównej do parteru przylegały symetrycznie założone boskiety. Poprzeczna oś, na zachód od pałacu, prowadziła obok placu w kształcie podkowy bezpośrednio do niewielkiej oranżerii z parterem oranżeryjnym i przyległym do niej obszernym ogrodem warzywnym znajdującym się w północnej części założenia.⁸

Tak wyglądające założenie 20 kwietnia 1740 r. nabył hrabia Heinrich von Brühl, Pierwszy Minister Augusta III, Króla Polski i Saksonii. Z jego to inicjatywy rozpoczęto gruntowną przebudowę rezydencji wraz z parkiem i fragmentem miasta, zgodnie ze stylem rozwiniętego saksońskiego rokoko. Autorem przedsięwzięcia był wspomniany wyżej Johann Christoph Knöffel. Prace nad projektami trwały prawie 2 lata, zaś prace budowlane prowadzone były od 1741 do 1749 r.⁹ Pałac został podwyższony o jedną kondygnację, skrzydła boczne przedłużono o trzy osie, a dwuspadowy dach zastąpiono mansardowym. Zamurowano także krużganki zdobiące uprzednio elewacje od strony dziedzińca. Elewacje i wnętrza otrzymały bogatą dekorację architektoniczną. W skrzydle głównym wprowadzono

4 Wecke, Zuber, op. cit., s. III, P. Kotlewski, *Z historii Brodów i okolic*, Brody – Obernhof (Lahn) 2009, s. 45

5 Ibidem, s. VIII

6 Kubach, Seeger, op. cit., s. 152-153

7 Drozdek, op. ci., s. 33-34

8 Opis barkowego ogrodu na podstawie: Wecke, Zuber, op. cit., s. VIII

9 Drozdek, op. ci., s. 34

reprezentacyjną klatkę schodową. Dopelnieniem było wyposażenie m.in. w meble i drzwi autorstwa Józefa Diebela, galerię malarstwa włoskiego, niemieckiego i flamandzkiego, miśnieńską porcelanę itp. Zasadniczej przebudowie uległy również oficyny, zabudowania gospodarcze, a także układ urbanistyczny Brodów, który został opisany wyżej. Ukształtowany wówczas ogród został udokumentowany na rysunku z 1757 r. [il. 3-5] sporządzonym, jak poprzedni, przez Christiana Conrada Francke. Najbliższe za pałacem wewnątrz zajął salon ogrodowy ze wspaniałym parterem haftowym (*parterre de broderie*). Parter oddzielony był od reszty ogrodu wysokim ciętym szpalerem, za którym znajdowały się dwie, niewielkie sale ogrodowe, a dalej boskiet. Oś główna założenia zakończona była tarasem widokowym przy jeziorze. W południowej części ogrodu umieszczono teatr letni, a w północnej - wymyślne w kształcie labirynty. W dalszej części ogrodu, na przedłużeniu osi teatru letniego, umieszczono budynek złożony z trzech części: centralnej oraz dwóch, przesklonych bocznych skrzydeł. Główny korpus budynku mieścił teatr, a tuż obok znajdowały się oranżeria i szklarnia. Na przedłużeniu osi głównej ogrodu, po przeciwnej stronie jeziora powstała bażanciarnia. Jej teren tworzyły regularne kwatery z wysokimi i niskimi roślinami, a całość otoczona była kanałem wodnym i siatką, by chronić zwierzynę przed lisami. Bażanciarnia z częścią rezydencjonalną połączona była promenadą – wielogatunkową aleją drzew, biegnącą przy północnym brzegu jeziora. Niedaleko zlokalizowane było niewielkie gospodarstwo, zajmujące się hodowlą zwierzyny na potrzeby polowań. Z kolei po stronie południowej bażanciarni znajdowała się pałacowa winnica. Od strony południowej całe założenie otulone było lasami należącymi do majątku. Na jego terenie ulokowano zwierzyniec o gwiazdzistym układzie dróg zwany Stern (gwiazda).¹⁰ Barokowa przestrzeń ogrodowa była bogato uposażona w rzeźby takich artystów jak Johann Benjamin Thomae (1682-1751), Gottfried Knöffler (1715-1779), czy Pierre Coudray (1713-1770). Niewiele z nich zachowało się do dziś.

Podczas wojny siedmioletniej, w 1758 r., żołnierze króla Prus, Fryderyka II, spalili brodzki pałac. Przy czym zachowany w stylu saksońskiego rokoko ogród jeszcze w początku XIX wieku był wymieniany, jako niedościgniony w Saksonii przykład sztuki ogrodowej.

Brak jest wiadomości na temat przekształceń brodzkiego założenia ogrodowego w drugiej połowie XIX wieku. Zmiany w kompozycji parku odnotowano dopiero w 1807 r., kiedy to rozpoczęto przekształcenia pierwszej partii ogrodu w stylu krajobrazowym. Od 1816 r. parkiem opiekował się angielski ogrodnik Klemenson i przypuszczalnie to pod jego kierunkiem wprowadzano kolejne zmiany. Przekształcenie ogrodu barokowego w park krajobrazowy nastąpiło w dość prosty sposób [plan parku krajobrazowego: il. 6-7]. Zachowano główne osie barokowego ogrodu, promenadę nadbrzeżną, długą oś w północnym boskiecie oraz ścieżki na południe od oranżerii. Zniesiono natomiast partery kwiatowe w części centralnej, pomiędzy pałacem a jeziorem, gdzie wprowadzono łąkę kwietną obsadzoną grupami drzew i soliterami - z tego okresu pochodzi m.in. rozłożysty buk czerwony. Również tereny przyległe do łąki obsadzono grupami drzew. Poza tym na jeziorze Brodzkim usypano dwie wyspy. Wyspa Łabędzia zwana również Wyspą Miłości z altaną w Małym Parku i druga, na osi głównej pałacu. Przy oranżerii wytyczono półkolisty plac służący do zabaw, otoczony wysokim grabowym żywopłotem. Niedaleko oranżerii powstało też arboretum, w którym

10 Opis założenia parkowego za: Drozdek, op. cit., s. 35-36

uprawiano cenne drzewa sprowadzone z Ameryki i Anglii. Nowym elementem parku miała być rzeźba przedstawiająca **sarkofag z obeliskami** [il. 8-14], będąca przedmiotem niniejszej dokumentacji. Przymuszcza się, że w tym czasie poszczególne części ogrodu otrzymały nazwy własne. Najstarsza, barokowa, część parku została nazwana Małym Parkiem, a pozostała część założenia to Duży Park. Po południowej stronie jeziora, w pobliżu wsi Jezioro Dolne, na znacznym wyniesieniu, założona została najmłodsza część ogrodu - Ustronie Krystyny¹¹. Ta część parku powstała w oparciu o plan z 1832 r. i posiadała bardzo bogaty program. Znajdowały się tu różne budowle ogrodowe m.in. pustelnia oraz Świątynia Krystyny – wzorowana na antycznej świątyni z ogrodów cesarza Hadriana z Tivoli. Ponadto, wokół jeziora założono spacerowe promenady.

W rękach kolejnych członków rodziny von Brühl Brody pozostały do 1945 r. Po II wojnie światowej park był zaniedbany i często dewastowany. Obecnie w założeniu parkowym prowadzone są stopniowo prace rewaloryzacyjne.

Kamienny sarkofag – historia, opis, próba analizy formalnej.

Kamienny sarkofag, zachowany do dziś w postaci sterty rozbitych kamieni, jest zlokalizowany w tzw. Małym Parku, tj. na obszarze dawnych ogrodów barokowych, w boskiecie północnym, przy dużej alei prowadzącej od strony kościoła w kierunku jeziora.

Twórca oraz dokładny czas powstania pomnika nie są znani. Autorzy katalogu sztuki niemieckiej, *Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg*, Kubach i Seeger, obiekt datują na rok około 1800.¹² W kolejnych publikacjach wskazuje się, że sarkofag wzmiankowany był już w 1789 r. w zapiskach podróży. Chodzi tu o publikację Ch. G. Schmidta pt. *Briefe über die Niederlausitz*, wydaną w Wittenbergu właśnie w 1789 r.¹³ Autor podaje, że pomnik został poświęcony baronowi von Hund oraz łowczemu von Gablenz, który podróżując z Polski do Dreżna, gdzie miał objąć funkcję głównego łowczego dworu (*Oberhoffjägermeister*), zatrzymał się w Brodach, gdzie zachorował i zmarł.¹⁴ Przymuszcza się, że mowa tu o Christianie Ludwigu von Gablenz z *Hendersdorf*, który był głównym łowczym na dworze króla Polski i Saksonii (*Kön. Pohl. Churf. Sächs. Ober=Hof= und Land= Jäger =Meister*), zmarłym w Brodach, 16 maja 1775 r., w wieku 59 lat.¹⁵ Z kolei baron Karl Gotthelfow von Hund und Altengrotkau (1722-1776), był jednym z najbardziej znanych przedstawicieli niemieckiej

11 Nazwa Ustronie Krystyny (*Christinenruh* lub *Christinsruh*) została na cześć żony Friedericha Augusta von Brühl (Drozdek, op. cit., s. 36) bądź też urodzonej w 1817 r., jego najstarszej córki, Marii Christine (1817-1902), późniejszej von Schönbrunn (Wecke, Zuber, op. cit., s. X, Kotlewski, op. cit., s. 47).

12 Kubach, Seeger, op. cit., s. 160

13 Wecke, Zuber, op. cit., s. X, Kotlewski, op. cit., s. 47 (powołując się na: Ch. G. Schmidt, *Briefe über die Niederlausitz*, Wittenberg 1789, s. 147).

14 Schmidt, op. cit., s. 147

15 A. W. B. von Vechtritz, *Diplomatische Nachrichten Adlicher Familien als derer v. Brandenstein, v. Carlowitz, v. Dallwitz, v. Döring, Freyherrn v. Ende, v. Gablenz, v. Griesheim, v. Karras, v. Schwarzenfels, v. Witzleben, v. Wolffersdorf*, Leipzig 1792, s. 52. Kotlewski, przymuszcza omyłkowo wskazuje, że pomnik był poświęcony Heinrichowi Josephowi von Gablenz (1752-1785), najstarszemu synowi Christiana Ludwiga. Ten jednak nie piastował stanowiska łowczego, a szambelana. Zmarł zaś w Dreźnie, a nie w Brodach.

masonerii z XVIII wieku. W roku 1751 założył on Ryt Ścisłej Obserwy, a konkretnie Święty Zakon Świętego Kościoła Jerozolimskiego, wywodzący się z *Stricte Observance Templiere* (SOT), którego legenda przedstawiała wolnomularstwo jako bezpośrednią kontynuację i restytucję Zakonu Templariuszy.¹⁶ Na wzór zakonu, przyjęto organizację, strukturę, łacińską terminologię, strój i akcesoria, wprowadzono również zasadę bezwzględnego posłuszeństwa i podporządkowania. Dyscyplinę opierano na złożonym podczas inicjacji odpowiednim ślubowaniu. Surowa reguła związku miała doprowadzić do zreformowania i oczyszczenia masonerii, co z kolei ułatwić miało poprowadzenie świata po drodze postępu ku światłu i szczęśliwości. Rytuał szkocki udało się von Hundowi wprowadzić do większości niemieckich łóż. Ścisła Obserwa zyskała wielu zwolenników również w innych krajach europejskich. W 1765 r. w Dreźnie powstała pierwsza loża dla wolnomularzy spoza Rzeszy, podporządkowana organizacji von Hunda. Skupiała on głównie oficerów armii saskiej. Kierownictwo loży po Heinrichu von Brühl, objął Alois Friedrich von Brühl (1739-1793), najstarszy syn Heinricha von Brühl, spadkobierca Brodów, przypuszczalny zleceniodawca i fundator brodzkiego pomnika. Alois prowadził ożywianą działalność wolnomularską zarówno w Dreźnie, jak i w Warszawie. W 1766 r. został on wybrany na mistrza loży szkockiej założonej właśnie w Warszawie. Z kolei po rozwiązaniu działalności loży „Trzech Braci”, Alois zainicjował powstanie loży pn. „Cnotliwy Sarmata”, której również był mistrzem. O wysokiej pozycji Aloisego w strukturach Ścisłej Obserwy, której zasad był gorliwym zwolennikiem, może świadczyć fakt, że w maju 1771 r., w jego pałacu w Brodach, odbyła się konferencja w której udział wzięli przedstawiciele prefektur Ścisłej Obserwy. W roku 1770, otrzymawszy VII stopień wtajemniczenia, został przyjęty do Zakonu Wewnętrznego. Zjazd wolnomularzy odbył się w dnia 4-20 czerwca 1772 r. w posiadłości rycerskiej Aloisego von Brühl w Kole (niem. *Kohlo*), położonej w niedalekim sąsiedztwie Brodów. Na zjeździe obecny był m.in. baron Karl Gotthelfow von Hund. Twórca Ścisłej Obserwy zmarł nagle, 8 listopad 1776 r. Alois von Brühl miał kazać wystawić ku jego czci sarkofag w brodzkim parku.¹⁷ Jak wynika z publikacji Ch. G. Schmidta¹⁸, również łowczy von Gablenz, któremu ów pomnik jest również poświęcony, miał związek z działalnością wolnomularską.

Biorąc po uwagę osoby, które miał upamiętniać pomnik, tj. barona von Hund oraz łowczego von Gabelz, a także wyżej przywołaną publikację Schmidta z 1789 r., można przyjąć, że brodzki sarkofag został wykonany pomiędzy 1776 a 1789 r., na zamówienie hrabiego Aloisego Friedricha von Brühla.

Jednocześnie zaznaczyć należy, że w trakcie wstępnej kwerendy przeprowadzonej w Archiwum Państwowym w Zielonej Górze, w inwentarzu pn. *Wielka Własność Ziemska w Brodach i Zasiękach (1426-1945)*, nie natrafiono na rachunki, rysunki lub inne informacje pozwalające ustalić dokładniejsze datowanie oraz autora obiektu.

Pomnik bez większego uszczerbku przetrwał w brodzkim parku do końca II wojny światowej. Przypuszczalnie we wnętrzu sarkofagu spodziewano się cennych przedmiotów, dlatego też został on rozbity po 1945 r.¹⁹

16 M. B. Stępień, *Poszukiwacze prawdy. Wolnomularstwo i jego tradycja*, Lublin 2000, s. 92-93

17 Historia działalności wolnomularskiej hrabiego Aloisego Friedricha von Brühla i barona Karla Gotthelfa von Hund na podstawie: J. Dudziak, *Alojzy Fryderyk von Brühl (1739-1793)*, Zielona Góra 2010, s. 170-179

18 Schmidt, op. cit., s. 47

19 Wecke, Zuber, op. cit., s. X

Pomnik został wykonany z piaskowca, na podmurówce ceglanej. Jak wynika z materiałów ikonograficznych – głównie fotografii z końca XIX i początku XX wieku [il. 8-14], składał się on z sarkofagu w formie skrzyni z pokrywą, posadowionego na czterech kulach osadzonych na prostokątnej podstawie oraz dwóch obelisków, z których jeden już przed II wojną światową był uszkodzony – miał ułamany czubek. Całość posadowiona była na skałach i kamieniach, również wykonanych z piaskowca. Sarkofag składa się z dwóch trapezoidalnych części – skrzyni i pokrywy. Brzegi ścianek obu części obwiedzione były prostymi listwami. Pokrywę wieńczył kamienny element w kształcie stopy i wklęsłego trzonu, który mógł stanowić podstawę np. rzeźby. Przy czym zwieńczenia tego elementu brakowało już pod koniec XIX wieku. Nie ma także pewności, czy element ten nie został umieszczony na pokrywie sarkofagu wtórnie. Przy krótszych bokach skrzyni znajdowały się metalowe, okrągłe uchwyty. Z kolei na dłuższym boku wieka i skrzyni widniała inskrypcja: „PIIS / MANIBVS AMICORVM”. Litery ryte, łacina, kapitala. Treść inskrypcji - *Piis manibus amicornum*, oznaczająca *Przez wierne ręce przyjaciół*, mogła być powodem, dla którego obiekt nazywany był przez wiele lat „pomnikiem przyjaźni”. Jak wynika z niektórych fotografii, podstawa pomnika (wyobrażenie skał i kamieni) obsadzona była paprociami, całość zaś otaczały drzewa iglaste. Ponadto, jak podaje w swoim opisie pomnika Schmidt, u podnóża sarkofagu, ze skał tryskała *krystalicznie czysta woda*²⁰. Pozwala to przypuszczać, że rzeźba mogła być wyposażona w rodzaj instalacji wodnej, której celem było stworzenie efektu spływania wody po skałach.

Sarkofag (fr. *sarcophage*, z późnołac. *sarcophages* - „grobowiec”, z gr. *sarko-phagos* - „mosiężny”) to ozdobna trumna w kształcie skrzyni, często z dwuspadowym wiekiem, wykonywana głównie z kamienia, metalu, drewna lub gliny, pokrywana dekoracją malarską lub rzeźbiarską. Sarkofagi znane były od czasów starożytnych. W zależności od czasu powstania różniły się wyglądem i materiałem, z jakiego były wykonywane. I tak w Egipcie sarkofagi wykonywane były głównie z drewna lub kamienia i miały kształt antropoidalny; sarkofagi etruskie - z terakoty lub kamienia, z pólleżącymi figurami zmarłych na pokrywach, greckie – kamienne przyjmowały formę architektoniczną, a w okresie hellenistycznym wykonywane były z metalu, zaś w starożytnym Rzymie kamienne sarkofagi nakryte były dwuspadowym dachem z akroteriami, o ścianach zdobionych reliefowymi scenami figuralnymi. We wczesnym średniowieczu przeważały sarkofagi skrzyniowe, które z biegiem czasu przybrały formę tumb. W końcu XVIII i w XIX wieku sarkofagi, głównie nawiązujące do form antycznych, stawiano jako rodzaj pomnika w parkach krajobrazowych.²¹ Za przykład może tu posłużyć sarkofag poświęcony pamięci Augusta Czartoryskiego i Zofii z Sieniawskich Czartoryskiej w parku w Puławach, wykonany w 1797 r na wzór grobowca Scypiona Barbatusa przez rzymskiego rzeźbiarza Maksymiliana Labourea [il. 18], czy wzorowany na pomniku Czartoryskich – sarkofag Stanisława Kostki hrabiego Potockiego wykonany w 1823 r. i przeniesiony ze zniszczonego parku Gucin Gaj do ogrodów Wilanowskich w 1964 r. [il. 19] Co godne uwagi, oba wyżej wymienione pomniki ze względu

20 Schmidt, op. cit., s. 47

21 Definicja na podstawie: *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska-Sulikiewicz, M. Bielska-Lach, A. Manteuffel-Szarota, Warszawa 2007, s.371-372

na osoby upamiętniane oraz osoby fundatorów związane były ściśle z tradycją wolnomularską.

Niemniej brodzki sarkofag swoim wyglądem nie nawiązuje do form antycznych pomników. Być może ma to związek z tym, że został on wystawiony jeszcze w XVIII wieku, tj. przed rozpoczęciem prac związanych z przekształceniem barokowego ogrodu w Brodach w park krajobrazowy. Jak wskazał C. Wecke *projekt sarkofagu był wstępem do przyszłych kompleksowych przekształceń krajobrazu w parku pałacowym w Brodach, prowadzonych od 1807 r.*²² Kształt brodzkiego pomnika przypomina bardziej XVII- i XVIII-wieczne sarkofagi członków możnych rodów, m.in. sarkofagi Opalińskich w mauzoleum w Sierakowie [il. 20] czy sarkofagi Hohenzollernów w katedrze berlińskiej [il.21-22], najczęściej wykonywane z blach różnych metali - miedzi, cyny czy srebra, o dość prostej formie którą tworzyły dwie trapezoidalne części, osadzone zazwyczaj na kulach, orlich szponach (czasami trzymających kulę), czy lwich łapach, bogato dekorowane, czasami ozdobione *wysokiej* klasy portretami trumiennymi. Przy czym ten dość charakterystyczny dla XVIII wieku typ sarkofagu wykonywany był również z kamienia. Za przykład może tu posłużyć sarkofag Hildebranda von Hund znajdujący się na cmentarzu w Wierzbicach (woj. dolnośląskie) [il. 24].

Analizując formę poszczególnych elementów brodzkiego pomnika, można dostrzec wyraźną analogię do sarkofagu i obelisku znajdujących się w parku krajobrazowym Seifersdorfer Tal, koło Drezna [il. 15 i 16]. Nieistniejący dziś sarkofag, wykonany w 1782 r., upamiętniał hrabiego Heinricha von Brühl. Składał się z dwóch trapezoidalnych w kształcie części - skrzyni i pokrywy. Skrzynia miała kształt prawie taki sam jak sarkofagu w Brodach i jak ona obwiedziona była prostymi listwami, pokrywa natomiast była znacznie mniejsza, a jej kształt przypominał wieko trumny. Dłuższe boki skrzyni ozdobione były festonami. Sarkofag posadowiony był, jak brodzki, na czterech kulach, całość zaś ustawiona była na wysokim cokole. Z kolei podobieństwo pomiędzy brodzkim obeliskami a tym z Seifersdorfer Tal, wystawionym w 1784 r. ku czci Hansa Moritza von Brühl, najmłodszego syna Heinricha von Brühl, widoczne jest zwłaszcza w proporcjach obiektów oraz kształcie zakończenia (w postaci dość niskiego ostrosłupa). Oba wyżej opisane obiekty zaprojektowane zostały, podobnie jak całe założenie parkowe, przez Christinę von Brühl (1756-1816), synową hrabiego Heinrich von Brühl, żonę jego najmłodszego syna, Hansa Moritza (1746-1811) i bratową Aloisego Friedricha von Brühl. Hrabina Christina von Brühl, z domu von Schleyeweber und Friedenau, była jednym z nielicznych architektów krajobrazu w XVIII wieku, projektujących na wzór angielskich parków krajobrazowych. Największym jej dziełem jest właśnie park w dolinie Seifersdorfer, inspirowany ogrodami angielskimi, który był jednym z pierwszych parków krajobrazowych w Niemczech. Hrabina i jej mąż obracali się wśród elit intelektualnych Drezna i Berlina. Ona realizowała się również na niwie literackiej. Wspomnieć należy, że Hans Moritz, podobnie jak całe rodzeństwo Aloisa, był wolnomularzem i osiągnął najwyższe stopnie wtajemniczenia w jednej z drezdeńskich łóż. Obelisk, pomijając jego inne znaczenia, kojarzony z piramidą, jest pośrednio wiązany z symboliką masońską. Biorąc pod uwagę wszystkie te aspekty, a także związki Aloisego von Brühl z Dreznem, nie można wykluczyć, że Christina von Brühl miała udział w projekcie brodzkiego sarkofagu. Niemniej autorzy niniejszego opracowania nie natrafili na materiały

22 www.pfoerten.wordpress.com

poświadczające ten fakt. Temat ten pozostaje otwarty i wymagał by przeprowadzenia bardziej dogłębnych badań i szerszej kwerendy archiwalnej.

Z kolei sama kompozycja brodzkiego pomnika - centralnie ustawiony sarkofag ujęty przez dwa obeliski ustawione przy jego krótszych bokach, nawiązuje do projektu katafalku króla Augusta II Mocnego (1670-1733) [il. 17]. Król zmarł 1 lutego 1733 r. w Warszawie. Według rysunku jego *castrum doloris* (łac. „zamek boleści”) tworzył wysoki cokół, na którym prezentowana była ozdobna trumna wsparta na szczęściu kulach, zwieńczona baldachimem. Po obu stronach cokołu ustawione były obeliski, posadowione na oddzielnych cokołach. Układ brodzkiego pomnika zdaje się być bezpośrednim przeniesieniem elementów i układu opisanego katafalku władcy (być może włącznie z baldachimem, który był niekompletny już przed II wojną światową). Przy czym zaznaczyć należy, że takie elementy jak obeliski, baldachimy, cokoły, były dość często stosowane w popularnych w XVII i XVIII wieku *castrum doloris*. Na marginesie przypomnieć należy również, że Heinrich von Brühl, ojciec fundatora brodzkiego pomnika, Aloisego, swoją karierę polityczną zaczynał właśnie na dworze Augusta II Mocnego, a kontynuował ją na dworze jego syna, Augusta III Sasa, którego był faworytem i pierwszym ministrem.

Motyw sarkofagu jako świeckiego pomnika, występującego często w parkach krajobrazowych, był dość popularny w Europie w XVIII i XIX wieku. W sztuce sepulkralnej był trwale obecny od starożytności, a w zależności od okresu, w którym powstał prezentował różne formy właściwe dla danego stylu. Podobnie obelisk, obecny w sztuce od starożytności, wtedy też najbardziej popularny, jako pomnik świecki, ale także w różnych okres związany ze sztuką sakralną i sepulkralną, był częstym parków krajobrazowych. Najczęściej stosowany dla upamiętnienia wydarzenia bądź osoby. Ciekawym przykładem, o którym warto wspomnieć w kontekście brodzkiego pomnika, jest obelisk z parku pałacowego w Białowieży [il. 25]. Wystawiony w 1752 r., na pamiątkę polowania urządzonego dla króla Augusta III i jego żony Marii Józefiny, w którym udział wzięli, a ich nazwiska wyryte zostały na pomniku, m.in. *minister i doradca królewski Heinrich von Brühl* oraz *koniuszy najwyższy hrabia Alojzy Fryderyk de Brühl*.²³

Między koncepcją parku krajobrazowego a wolnomularstwem występuje silne powiązanie. Założenia w stylu angielskim były nie tylko modą, ale także wyrazem określonego światopoglądu. Na przełomie XVIII i XIX wieku do wolnomularstwa należała znaczna część europejskich elit intelektualnych i towarzyskich, wśród których znalazło się

23 www.encyklopedia.puszcza-bialowieska.eu Wielu współczesnych autorów określa owe łowy mianem „ohydnej rzezi”. (...) „Polowano” w następujący sposób: służba leśna napędzała zwierzęta do korytarza i gdy pojedyncze sztuki, widząc przed sobą otwartą przestrzeń przyspieszały biegu, padały od strzałów króla i jego żony Marii Józefy, siedzących wygodnie w altanie. Strzelano z broni gwintowanej, która była naówczas nowością. Każdemu celnemu strzałowi towarzyszyły dźwięki fanfar. Zaproszeni na to polowanie goście nie mogli strzelać, zezwolono im tylko przyglądać się i głośno wyrażać swój podziw dla refleksu królewskiej pary. Królowa w trakcie łowów umiała czas... czytaniem książki - ponoć jakiegoś francuskiego romansidła. Rękę po strzelbę wyciągała tylko wtedy, gdy u wylotu korytarza pojawiło się zwierzę. Bez wysiłku zatem - jak podawał naoczny świadek - położyła trupem samych tylko żubrów 20 sztuk. Rezultat tego dziwnego „polowania” był następujący: 42 żubry, 13 łosi i 2 sarny. Najcięższy żubr ważył 14 centnarów i 50 funtów, najcięższy koń - 9 centnarów i 75 funtów. Po odbyciu ceremonii zakończenia łowów, wszystką ubitą zwierzynę rozdano pomiędzy miejscowych chłopów.

wielu teoretyków i twórców założen ogrodowych.²⁴ Trzeba także pamiętać, że to przede wszystkim kobiety, które notabene miały związek z masonerią, mogły poszczycić się wybitnymi osiągnięciami na polu sztuki ogrodowej. W tym szacownym gronie znalazła się Izabela z Flemingów Czartoryska, Helena z Przeździeckich Radziwiłłowa, Izabela Elżbieta z Czartoryskich Lubomirska oraz jej córka, Aleksandra Potocka, czy wspomniana wyżej hrabina Christina von Brühl. Jednocześnie należy pamiętać, że symbolika programów ideowych założen parkowych jest dość złożona, co często nie pozwala na jednoznaczną ich interpretację i pełną interpretację.

Forma barokowego pomnika oraz jego lokalizacja w parku krajobrazowym, jest dość typowa i znamienita dla okresu, w którym powstała. Sam program ideowy wraz z treścią inskrypcji, a także osoba fundatora i postaci upamiętniane, pozwalają łączyć go z tradycją, że wolnomularską. Otwarta pozostaje kwestia autora pomnika, choć jak się zdaje nie jest wykluczone, że w jego projekcie swój udział miała bratowa hrabiego Aloisa von Brühla, hrabina Christina von Brühl, skądinąd związana z wolnomularstwem.

Bibliografia

1. A. Awzan, R. Awzan, E. Lukas-Janowska, *Ewidencja parku zabytkowego w Brodach*, [b.m.w.] 1985 (m-pis w archiwum WUOZ w Zielonej Górze)
2. *Brody na starej widokówce i dziś*, wprowadzenie B. Szafrąński, Poznań 2015
3. M. Drozdek, *Brody, park pałacowy*, [w:] *Zabytkowe parki województwa lubuskiego*, red. B. Bielinis-Kopeć, Zielona Góra 2013, s. 33-37
4. J. Dudziak, *Alojzy Fryderyk von Brühl (1739-1793)*, Zielona Góra 2010
5. M. Drozdek, *Brody Żarskie – rekonstrukcja parku*, Zielona Góra 2001 (praca dyplomowa pod kierunkiem prof. J. Bogdanowskiego, m-pis w archiwum WUOZ w Zielonej Górze)
6. P. Kotlewski, *Z historii Brodów i okolic*, Brody – Obernhof (Lahn) 2009
7. H. E. Kubach, J. Seeger, *Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg*, Bd. V: *Die Kunstdenkmäler des Kreises Sorau und der Stadt Forst*, Berlin 1939
8. Ch. G. Schmidt, *Briefe über die Niederlausitz*, Wittenberg 1789
9. *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, red. K. Kubalska-Sulikiewicz, M. Bielska-Łach, A. Manteuffel-Szarota, Warszawa 2007
10. P. Sypczuk, *Park – pomnik „Braci” Stanisława Kostki i Ignacego Potockich, czyli Gucin-Gaj w świetle symboliki wolnomularskiej*, [w:] *Studia Wilanowskie*, XIX, 2003, s. 116-125
11. C. Wecke, S. Zuber, *Zamki i ogrody Nowej Marchii. Pforsten / Brody*, Berlin 2013
12. A. W. B. von Vechtritz, *Diplomatische Nachrichten Adelicher Familien als derer v. Brandenstein, v. Carlowitz, v. Dallwitz, v. Döring, Freyherrn v. Ende, v. Gablenz, v. Griesheim, v. Karras, v. Schwarzenfels, v. Witzleben, v. Wolffersdorf*, Leipzig 1792

24 P. Sypczuk, *Park – pomnik „Braci” Stanisława Kostki i Ignacego Potockich, czyli Gucin-Gaj w świetle symboliki wolnomularskiej*, [w:] *Studia Wilanowskie*, XIX, 2003, s. 116. Powołując się na Inesę Swirida.

13. T. Zagrodzki, *Opinia o zespole pałacowym i urbanistycznym w Brodach, pow. Lubsko, woj. zielonogórskie*, [b.m.w] 1972 (m-pis w archiwum WUOZ w Zielonej Górze)

Spis ilustracji

1. Plan założenia ogrodowego w Brodach, 1714/15.
2. Plan założenia ogrodowego w Brodach, 1740.
3. Plan złożenia parkowego i urbanistycznego Brody, 1757.
4. Plan złożenia parkowego i urbanistycznego Brody, 1757.
5. Plan barokowego założenia ogrodowego w Brodach, nie datowany (po 1757).
6. Plan Brodów z założeniem parkowym, nie datowany, Przepuszczalnie pocz. XX w.
7. Fragm. niem. mapy topograficznej z 1939 r., Brody wraz z założeniem parkowym.
8. Sarkofag. Fotografia z kolekcji Stefana Buss, datowana na ok. 1880 r.
9. Sarkofag. Fotografia nie datowana. Przepuszczalnie koniec XIX lub pocz. XX w.
10. Sarkofag. Fotografia nie datowana. Przepuszczalnie koniec XIX lub pocz. XX w.
11. Sarkofag. Fotografia z kolekcji Stefana Buss, datowana na ok. 1920 r.
12. Sarkofag. Widok nie datowany, z kolekcji Tomasza Niemca. Przepuszczalnie pocz. XX w.
13. Kartka pocztowa, czteropolowa, przedstawiająca sarkofag w Brodach – stan przed II wojną światową i ok. 2015/16. 2016.
14. Puzzle ze zdjęciami przedstawiającymi sarkofag w Brodach. Przepuszczalnie 2016.
15. Rysunek pomnika z 1782 r., poświęconego pamięci Heinricha von Brühl, z parku Seifersdorfer Tal.
16. Rysunek obelisku z 1784 r., wystawionego ku czci Hansa Moritza von Brühl, z parku Seifersdorfer Tal.
17. Rysunek katafalku Króla Augusta II Mocnego, zm. 1733.
18. Sarkofag poświęcony pamięci Augusta Czartoryskiego i Zofii z Sieniawskich Czartoryskiej w parku w Puławach, wykonany w 1797 r.
19. Sarkofag poświęcony pamięci Stanisława Kostki hrabiego Potockiego wykonany w 1823 r., w parku w Wilanowie (gdzie został przeniesiony z parku Gucin Gaj w 1964 r.).
20. Sarkofagi Opalińskich w mauzoleum w Sierakowie.
21. Sarkofagi Hohenzollernów w katedrze w Belinie.
22. Sarkofagi Hohenzollernów w katedrze w Belinie.
23. Sarkofag z krypty Podiebradów w Oleśnicy, przepuszczalnie XVII lub XVIII w.
24. Sarkofag Hildebranda von Hund na cmentarzu w Wierzbicach, XVIII w.
25. Obelisk z Białowieży z 1752 r.

Źródła ilustracji:

H. E. Kubach, J. Seeger, *Die Kunstdenkmäler der Provinz Brandenburg*, Bd. V: *Die Kunstdenkmäler des Kreises Sorau und der Stadt Forst*, Berlin 1939

Brody na starej widokówce i dziś, wprowadzenie B. Szafrński, Poznań 2015

www.pfoerten.wordpress.com

www.facebook.com/BrodyPfoertenVirtualMuseum

www.wikiwand.com/de/Seifersdorfer_Tal

www.encyklopedia.puszcza-bialowieska.eu

www.friedhof-ansichten.de

www.veturo.pl/article/2340/sarkofagi-rodu-opalinskich-na-zamku-w-sierakowie

www.dolny-slask.org.pl